

O'ZBEKISTONDA AKADEMIK XONANDALIK YO'NALISHINI RIVOJLANISHI VA SHAKLLANISHI

Orifjonov Husniddin G'ayratjon o'g'li

O'zbekiston davlat konservatoriyasi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbek musiqa san'atida akademik xonandalikning rivojlanish va shakillanish bosqichlari haqida batafsil ma'lumotlar bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Akademik xonandalik, musiqa madaniyati, san'at, rus musiqasi, vocal, opera, ijrochilik asoslari.*

Akademik xonadalik ijrochiligi tarixi. O'zbekistonda akademik xonandalik san'atining asoslarini o'rganar ekanmiz jahon xonandalik maktablari tarixiga nazar tashlashimiz lozim. Respublikamizda akademik kuylash uslubi asosan rus xonandalik maktabi tajribasiga tayangandir. Rus akademik xonandaligi irmoqlari esa - rus xalq qo'shiqlarining o'ziga xos kuychanligi, kuyining kengligi va ma'nosining boyligini o'ziga jamlagan. O'ziga xoslikni avaylagan holda rus xonandaligi maktabi Italiya, Fransiya va Germaniya xonandalik maktablarining boy udumlarini o'zlashtirdi. Uning rivojiga o'z hissasini qushganlardan G.Lamakinni aytib o'tishimiz mumkin. U 1837 yilda yaratgan "Metodu peniya-1" va "Metodu peniya-2" asarlari, F.Evseevning 1833 yilda chop etilgan "Shkola peniya" asari, A.Varlamovning "Polnaya shkola peniya" asarlaridagi ko'rsatmalari zamonaviy kuylash prinsiplari bilan hamohang va chambarchas bog'liqdir.

Akademik yo'nalishda barcha millat vakillari kuylay oladilar, lekin doim talaffuz etishda o'zgarish ro'y beradi. "Til ovoz naychalarining vibratsion ishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi, ta'sir ko'rsatibgina qolmay kekirdak faoliyatida ham katta o'rin egallaydi" (L.Dmitriev). Iste'dodli akademik yo'nalishda kuylovchi xonanda uchun kuylash qancha oson bo'lsa, milliy yo'nalishda kuylash ham shuncha oson bo'ladi. O'zbekistonda bu ikki yo'nalishda kuylagan xonandalar bor, bular xalq artistlari K.Zokirov, N.Xoshimov, S.Yarashev, A.Azimov, S.Qobulova va boshqalar.

O'zbekistonda akademik xonandalik san'atining paydo bo'lishi. Ulug' inqilobdan so'ng qo'shiqchilik va musiqa janrlarida yuksalish va ko'tarilish imkonlari ochilganday bo'ldi. Kuy va qo'shiqlarimizni atoqli ashulachilarimizdan Muhiddin Qori Yoqubov va rus musiqashunosi Mironov tomonidan bir necha ashulalarimiz notaga olinib chop ettirildi. Uspenskiy bilan birga 2 yil davomida Shashmaqom notaga olindi. Musiqa maktablaridan chiqqan talabalar Rossiyadagi musiqa texnikumlari va institutlariga jo'natila boshlandi. Ham o'z musiqamiz va Yevropa musiqa olimlarining yordamlari bilan kuylarimizni notaga oldirishda Yevropa musiqasining ohang usullariga ergashtirmaylik. Yevropa ohang usullaridan ko'z

yumib qo'shiq va kuylarimizni o'z ohanggiga qolishiga tirishaylik degan fikr tug'ildi. Bu to'g'rida Uspenskiyning katta tajribasi bor edi.

1918 yilning 1 sentyabri O'zbekistonda opera teatri tashkil topgan kun hisoblanadi. O'sha kuni xalq Konservatoriyasida Dargomijskiyning "Rusalka" operasi qo'yildi. Keyinchalik boshqa operalar ham sahnalashtirila boshlandi. Teatr uchun kadrlar tayyorlash studiyasi ish olib bordi. Bakudagi teatr texnikumida aktyorlar o'qiy boshladi. O'zbekiston milliy vokal qo'shiqchiligi haqida ancha munozaralar davom etdi. Moskva konservatoriyasi qoshidagi o'zbek studiyasi tashkil topib unga Halima Nosirova, M. Ashrafiy, B. Inoyatov, N.Hoshimov va boshqalar o'qiy boshladi. Ayrim nazariyachilar milliy operada bo'g'iz bilan kuylashni saqlab qolish zarurligini ya'ni o'zbek xalq qo'shiqlariga xos kuylash usulini o'zgartirmaslik kerakligini isbotladilar. Ammo sekin-asta har qanday opera qo'shig'i o'zining butun dunyo opera madaniyatiga xos qanaqadir umumiy xususiyatlarga ham ega bo'lishi kerak deb hisoblandi.

Har qanday millatga mansub qo'shiqchi uchun nafas olib kuylash muhimligini ta'kidlab mashhur qo'shiqchi G'ulom Abdurahmonov shunday degan edi. "Milliy vokal uslubi nutqning xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Eng asosiysi tilning nozikligini his etishdir. Har qaysi millatda o'zining nutq uslubi va o'ziga xos intonatsiya xususiyatlari bo'ladi. Mana shularni qo'shiqda aks ettira olish kerak. Italiya maktabidan opera tovushini va uning yo'nalishini olish, kuylash usuli esa har bir millatning tiliga mos bo'lishi lozim."(G'.Abdurahmonovning Tamara qizga yozib olgan xotiralaridan). Musiqali dramadan operaga o'tish oson bo'lmadi. 1940 yilda "Layli va Majnun" spektakli, "Gulsara" musiqali spektakli operaga aylantirildi. Barcha kuylarning materiallarini T.Sodiqov, N.Mironovning hamkorligida yozdi. Keyin esa musiqali dramaning pattiturasini ustida ishlashga Glier ham jalb etildi. 1939 yilda "Gulsara" a'lo darajada ishlangan musiqali drama sifatida ijro etildi. 1939 yilning iyunida M.Ashrafiy va Sergey Vasilenko "Bo`ron" spektaklini qo'yishgandan so'ng o'zbek musiqali teatri to'la huquqli opera teatri nomini olishga sazovor bo'ldi. 1918 yil iyul oyida Toshkentda ochilgan Turkiston xalq konservatoriyasi O'rta Osiyodagi birinchi musiqa maskani bo'lib u o'sha yilning aprel oyida tashkil topgan Turkiston Dorilfununining tarkibiga kirgan. Uni Kalenin boshqardi.

1930 yilda Toshkentda Oliy musiqa maktabi ochildi va uni oradan 2 yil o'tgach Toshkent Davlat konservatoriyasiga aylantirildi. Nazariy bahslardan amaliy ishga o'tish munosabati bilan Toshkent Davlat konservatoriyasida o'zbek qo'shiqchilarining vokal tayyorgarligi masalasi vujudga keldi. Qo'shiqlar vokal tayyorgarligi faqat O'zbekistonda musiqali teatr san'atini rivojlantirishga xizmat qiladigan Oliy kasbkorlik ta'limi olish huquqini berib qolmadi, balki sovet davridagi qo'shiqchilik ijodining asosi ham bo'ldi. Toshkent Davlat konservatoriyasining bastakorlari Kozlovskiy, Mushel, Nadejdin va boshqalarning pedagogik faoliyatlari qo'shiqchilik ijodiyotini rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Qo'shiq

odamlarni tarbiyalaydi. Ularning dunyoqarashini shakllantiradi. Ro'y bergan voqealarni aks ettiradi. Kishilarning insoniy fazilatlarini boyitadi, ularni bir-birlariga yaqinlashtiradi. Ularning fikr tuyg'ularini birlashtiradi. O'zbek vokal qo'shiqlari Respublikadagi musiqiy vatanparvarlik, baynalminal hayotning o'ziga xos solnomasi, xalqning mehnatdagi va qahramonlikdagi jasarotining in'ikosidir va u muhabbatni madh etuvchi asos hisoblanadi. Shularning hammasi umumiy ta'lim maktablarida, maxsus musiqa kollejlari, institutlarda konservatoriyada musiqiy vokal ta'limini amalga oshirish jarayonida hisobga olinadi. Katta avlodga mansub san'atkorlardan T.Jalilov, Yu.Rajabiy, F.Sodiqov, I.Akbarov, D.Zokirov, Ilyos Hamroyevlar o'sha paytdayoq milliy merosni Ovrupacha musiqa kompozitsiyasining shakllari bilan birlashtirish yo'llarini izlay boshlagan.

Mashhur xalq musiqachilari 1941-42 yillarda T.Jalilov, K.Jabborov, H.Hasanovlar bilan yaqin aloqada ishlashdi. Ajoyib vokalchi Halima Nosirovaning qo'shiq aytish yo'lini o'rgandi. Shuning natijasida xalqning lirik qo'shiqlari va maqomning qadimiy kuylari fortepiano uchun ham qayta ishlana boshlandi. Hozirgi paytda milliy opera san'ati tashkil topgan va unga bastakorlar Sergey Vasilenko hamda M.Ashrafiyning "Bo`ron", T.Jalilov va Boris Brovtinning "Tohir va Zuhra", T.Sodiqov va Glierning "Gulsara", Uspenskiy va Mushelning "Farhod va Shirin", T.Sodiqov va Zeydmanning "Zaynab va Omon", S.Yudakovning "Maysaraning ishi", M.Ashrafiyning "Dilorom", I.Hamroyevning "Oyjamol" va boshqa operalar yaratilgan. O'zbek opera san'atining yaratilishi o'zbek xalq milliy musiqa madaniyati rivojlanganidan dalolat beradi. O'zbek opera va balet asarlari o'zbek xalqining o'tmishdagi milliy badiiy madaniyati hamda o'ziga xos musiqa san'atining boy an'alaridan foydalanish asosida yaratildi. Opera va balet asarlari ularning ohang kuy mohiyati chuqur milliy va o'ziga xosdir. Hozirgi o'zbek musiqa madaniyatining shakli ham vokal san'ati qo'shiqchilik janrining barcha turlari mazmuni boy va ko'p qirraliligidir. O'zbekiston bastakorlarining vokal asarlari o'zida milliy, klassik, xalq og'zaki ijodi va zamonaviy ko'povozli san'atni mujassamlashtirgan. Ko'povozli vokal asarlarini ijro uslublarini joriy etish, o'zbek musiqa madaniyatini rivojlantirish uchun muhim turtki bo'lib kelmoqda.

Mustaqillikka erishgandan so'ng yangi davrdagi ulug'vor o'zgarishlarni ijtimoiy-iqtisodiy o'sish miqyoslarini xalqning buyuk jasorati va matonatini ko'povozli janrning vokal musiqiy janr vositalari bilan ifodalab bermoqda. Ma'lumki dunyoda hamma narsa o'zgaradi, ya'ni rivojlanadi. O'zbek vokal san'ati ham chuqur ildiz olib keng rivojlanib bermoqda. Barcha o'quv dargohlarida vokal san'atini o'qitish uslubiyoti, ijro uslubiyoti yangi zamon talabiga mos dasturlar asosida chuqur o'rgatib kelinmoqda. O'quv dargohlarida ijrochilarning yoshlariga mos vokal, ovoz qo'yish mashqlari ishlab chiqilib hamisha takomillashtirilib kelinmoqda. Hamma qo'shiq janrlariga ya'ni vokal janri, estrada ijro uslublari, milliy ijro uslublari, folklor ijro uslublari, lirik ijro uslublar, maqom ijro uslublari yo'nalishida ovoz mashqlari shu janrlar yo'nalishiga mos ishlab chiqilgan. Qaysi janrga xos ijro

uslubi bor xonandaga o'sha yo'nalishdagi ovoz mashqlari ustozlar tomonidan berib, tarbiyalanib borilmoqda.

Mustaqillikdan so'ng, ayniqsa yosh opera xonandalari uchun ko'p tomonlama imkoniyatlar berila boshlandi. Prezidentimiz tomonidan yosh iste'dodlar uchun ta'sis etilgan "Nihol" davlat mukofoti yoshlar uchun eng yuksak e'tibor hisoblanadi. Bundan tashqari, Nazira Ahmedova, Sulaymon Yudakov nomidagi ko'plab katta-yu kichik ko'rik tanlovlar yosh xonandalarni turli sinovlardan o'tkazib kelmoqda. Opera xonandalari uchun eng zarurr hisoblanuvchi ovoz kuchi, yashaydigan iqlim muhitiga ham bog'liqdir. O'z ijodiy kuzatishlarimiz natijasida shunga amin bo'ldikki, O'rta Osiyo, ayniqsa, O'zbekiston hududida yashab ijod qilayotgan va ulg'ayayotgan yosh avlod kuchli va baquvvat, keng diapazon, chiroyli tembr va aqlzakovat bilan yuksalmoqda. Eng asosiysi yosh xonandalarning har biri o'ziga xos ovoz sohibi.

Hozirgi yosh opera xonandalari orasida dunyo sahnalarida o'z iste'dodlarini namoyish etib kelayotganlari ham kam emas. Ramiz Usmonov, Abdumalik Abduqayumov, Najmiddin Mavlyanov, Jenisbek Piyazov, Samandar Alimov, Rahim Mirzakamolov va bir qancha yosh ijodkorlar xalqaro ko'rik tanlovlar g'olibi va davlat mukofoti sovrindorelari hisoblanadilar. Xalqimizda "Ustozsiz shogird har maqomda yo'rg'alar" degan maqol bor. Har bir kasbni o'rganish tarixi bo'lgani kabi opera san'atining ham o'z maktabi bor. Dunyo bo'ylab eng ko'p tarqalgan italiya, fransuz, nemis va rus maktablari bo'lib, jahon opera yulduzlari mana shunday maktablarni mukammal o'rganganlar. Shuning uchun ham dunyo sahnalari ular uchun muntazirdir. Bizning yosh opera xonandalarimiz uchun ham mana shunday maktablar zarur. Bunday maktablarni egallashda eng avvalo yosh xonandalarni opera vatani bo'lmish Italiya, bundan tashqari, Fransiya va Germaniya kabi shaxarlarga opera maktabini olib kelish uchun grantlar berilsa, yoshlar istedodi yanada oshgan bo'lar edi. Grant asosida o'qiyotgan talaba, opera maktabini, ya'ni asarni kuylash usullari, kuylash davomida asarning asl ma'nosini tinglovchiga yetkazib bera olish, asarni ichki his tuyg'ularini ko'rsatib berish kabi bilimlarni puxta o'rganib kelinishi va yosh xonandalarga o'rgatilishi O'zbekistonda opera san'atiga juda katta rivoj bergan bo'lar edi. Lekin bunga qaramay, biz o'z milliy opera maktabimizni rivojlantirmog'imiz darkor. Ustozlarimiz Halima Nosirova, Saodat Qobulova, Sattor Yarashevlar o'zbek tilida yaratilgan opera, romans, xalq qo'shiqlarini mahorat bilan ijro etib, milliy maktabga asos solganlar. Ularning ijrolari ikki buyuk yo'nalishni o'z ichiga olgan, o'zbek ashulachilik an'analari va vokal ijro yo'li. Mana shu ikki yo'nalish birligidagi ijroyo'li opera maktabini asoslab beradi. O'zbek operalarini butun jahonga tanitish uchun ham milliy maktabimizni puxta o'zlashtirmog'imiz kerak. Buning uchun milliy musiqa boyligimiz bo'lmush katta ashula va maqomlar ijrosiga e'tibor berishimiz kerak.

Xulosa qilib aytganda o'quvchi yoshlarni jahon xalqlari musiqa san'atida yetakchi o'rinlardan birini egallagan akademik xonandalik san'atidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullaev R. Opera dramaturgiyasi. Toshkent. 2007-yil.
2. Jabborov A. Musiqiu drama va komediya janrlari. O'zbekiston kompozitorlarining ijodiyotida. Toshkent. 2000-yil.
3. Ismoilova M. Vokal o'qitish metodikasi. Oliy va o'rta maxsus musiqiy ta'lim talablari uchun o'quv uslubiy qo'llanma. Toshkent "Musiq" nashriyoti. 2011-yil.
4. . Shakhlo Khakimovna Kharatova "USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS" Science and Education ISSUE 3, March 2022;
5. Rizayeva M, Yosh xonandaning kamoloti. Toshkent "Cho'lpon" 2003-yil.
6. Muhammodova G. Xonandalik uslubiyati asoslari. O'z.D.K. Toshkent 2007-yil.

